

MATERIÁLY

VIII MEZINÁRODNÍ VĚDECKO-PRAKTICKÁ KONFERENCE

EFEKTIVNÍ NÁSTROJE MODERNÍCH VĚD – 2012

27.04.2012 - 05.05.2012

Díl 19
Pedagogika

OBSAH

PEDAGOGIKA

ZÁKLADY VYCHOVATEL PROCESU

Михайлова Л.М. Методологічні засади формування в підлітків художньо-естетичної компетентності	3
Альбосынова Э.А. Педагогика – психология коллектива в средней школе	5
Аманжолова К.К., Садыкбекова А.Б. Проблемы социально-психологическое адаптации детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей	8
Лысакова Л.А., Ким Л.С. Организация образовательного процесса по иностранному языку в вузе в условиях реформирования системы образования	14
Бекоева З.И. Нартовский эпос – памятник духовной культуры героического осетинского народа	19
Цзян Е.А., Шмайхель Е.В. Группа кратковременного пребывания как инновационная форма дошкольного образования	22
Сергеева В.С. Значения познавательного катарсису у формуванні загальношкільських цінностей школярів	25
Бейсенбаева Р.Х. Способ формирования правильных методов действий	32
Репнова Н.А. Здоровьесберегающие технологии как средство повышения мотивации к обучению младших школьников	34
Есірсепов Ж.М., Құлтас С.Ш. Студент жастарға дене және ізгілік қасиеттерді қалыптастырудың маңызы	39
Elkeeva A. Upbringing of the preschool age children to the civic bases	43
Назарбек Толқын Сұлтанқызы, Гайруллаева Рабига Мырзахметқызы, Пошаева Молдір Орманбек Математикалық қолдапбалы есептерін үйрету арқылы оқушының танымдық қызығушылығын қалыптастыру	45
Мендикслова Ж.А. Формирование нравственной культуры старшеклассников как педагогическая проблема	49
Жундыбаева Т.Н. Влияние родительской опеки на формирование личности ребенка	53
Лабінська Б.І. Синергетичний підхід як метод аналізу розвитку методики навчання іноземних мов на західноукраїнських землях у 1867–1939 рр.	57
Лабінська Б.І. Системний підхід як метод аналізу розвитку методики навчання іноземних мов на західноукраїнських землях у 1867–1939 рр.	61

Котенко О.В. Особистість вчителя у процесі іншомовної взаємодії на уроках іноземної мови в початковій школі	65
Кенжебекова Р.И. Вопросы развития математических способностей учащихся в начальной школе	69
Кенжебекова Р.И. Внеклассной работы по математике в начальной школе	71
Макарова О.Н. Использование Сайта поддержки олимпиадного движения в педагогическом вузе	74
Гагдиева Д.Б. Притча как отражение нравственных добродетелей индийской этики воспитания	76

Сергєєва Вікторія Євгенєвна

к.пед.н.,

Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка, Україна

ЗНАЧЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО КАТАРСИСУ У ФОРМУВАННІ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ

У процесі розвитку людської культури історично вироблялися особливі духовні механізми підтримки і стимулювання діяльності людей, що можуть бути охарактеризовані загальним поняттям «катарсис». Для кожного окремого виду діяльності існує свій, специфічний катарсис (наприклад, пізнавальний, комунікативний, трудовий, ігровий, творчий тощо).

Катарсис включається у зміст і структуру відповідної діяльності, стаючи одночасно її метою, мотивом, засобом і результатом. Висока привабливість діяльності для особистості великою мірою визначається реалізацією в ній катарсичного ефекту. Сказане прямо стосується сфери людського пізнання, мислення, освіти. Інтелектуальний розвиток індивіда в процесі навчання, насичений переживаннями пізнавального катарсису, є найважливішим завданням гуманістичної школи.

Пізнавальний катарсис – один з різновидів духовного катарсису, що характеризує загальний перехід культури і світогляду особистості на якісно новий рівень. Постійно включаючись у зміст навчальної діяльності дитини, пізнаваль-

ний катарсис набуває характеру духовної цінності, стає елементом її загальної культури.

Сучасні вчені вважають, що «катарсис – це цілісний, насичений, динамічний стан особистості, що виражає вищий ступінь її духовної організації і виникає в результаті очищення, ускладнення й піднесення її цінностей і ідеалів до рівня соціально значущих, національних, загальнолюдських» [1, 134].

Духовну кризу в сучасному українському суспільстві культурологи характеризують як антикатарсис. Вона означає втрату соціальними суб'єктами потреби і здатності до духовного очищення, ускладнення й звеличення. Антикатарси на рівні суспільства – тотальне зниження в ньому позитивного ціннісного ставлення до головних умов збереження й розвитку людини. Самі духовні цінності набувають маргінального характеру, стрімко руйнується «сакральний простір культури». У період антикатарсису швидко зникають колективістичні й гуманістичні установки свідомості; спостерігається відхід від конструктивної суспільно-політичної і духовно-культурної діяльності, виникає індивідуальне ставлення до ідентифікації суб'єкта із соціальним і національним цілим; поширюється егоїстична і споживачка мораль; абсолютизується перевага матеріального над духовним тощо. [2].

У цілому, на нашу думку, антикатарсис відбиває втрату членами співтовариства якості пасіонарності. Пасіонарність – ознака окремих індивідів і цілих суспільних, національних та інших «колективних суб'єктів», котра характеризує їхню потребу і здатність до зміни соціального і природного оточення, до порушення в ньому «інерції покою» (Л. М. Гумільов). Пасіонарність індивідів – свідчення їхньої готовності до духовного катарсису, а зниження катарсичного потенціалу – ознака їхньої деградації і занепаду.

Виділення ядра загальнолюдських цінностей відноситься до початку людської ери в історії Землі. Сліди історичної трансформації духовних цінностей зафіксовані в найдавніших пам'ятниках культури. Указівку на цінності, що поєднують усіх людей, можна знайти в рукописах стародавнього періоду. Як писав книгар Феодосій, «німці, татари, росіяни – усі суть єдині у господа» [3, 203]. Єдність людського роду, таким чином, забезпечується його спільною духовно-ціннісною основою.

Розуміння виховання як духовного катарсису активно утверджувалося вже в античній педагогіці. Зокрема, катарсична ідея присутня в чіткому поділенні навчання, з одного боку, на «корисне», що має утилітарно-практичне значення, і з іншого боку – на те, що розвиває у людини піднесені почуття й ідеали, творчі і гуманістичні установки життя і діяльності. За Платоном, який підтримував другу точку зору, заняття науками «піднімає краю частину душі до споглядання кращого у сушому». Цих же поглядів дотримується й Аристотель, коли говорить, що існує такого роду виховання, яке батьки повинні давати своїм синам не тому, що воно корисне, а тому що саме по собі прекрасне.

Реалізація катарсичного підходу у вихованні особливо актуальна зараз, коли «навчити всьому і назавжди « просто неможливо. Катарсичний напрямок у педагогіці притаманний усім культурно-історичним епохам. Формування всебічно й гармонійно розвинутої людини можливо тільки за умови реалізації в навчально-виховному процесі ефекту духовного очищення, ускладнення й піднесення особистості. З одного боку, будь-яка справді гуманістична педагогічна система спрямована до духовного катарсису особистості, з іншого боку, саме здатність системи до катарсичної трансформації людини виступає мірилом її соціокультурної зрілості та цінності. Людинотворчий потенціал виховної системи, отже, збігається з реалізацією нею функції духовного катарсису. Присутність катарсису в багатьох видах людської діяльності дозволяє говорити про наявність катарсичного принципу у вихованні. Справедливість цього твердження заснована на тому, що сам процес виховання реалізується через залучення й навчання людини різноманітним катарсичним видам соціальної практики. Катарсис входить у зміст і структуру процесів праці, спілкування, творчості, гри й ін. Катарсичний принцип у вихованні означає цілеспрямоване, свідоме моделювання ефекту духовного очищення, ускладнення й піднесення особистості в навчально-виховному процесі.

Пізнавальний катарсис пов'язаний із задоволенням потреби особистості в інтелектуальній гармонії з природою, суспільством і культурою і містить наступні моменти: досягнення повної компетентності в якій-небудь галузі пізнання, тобто оволодіння глибокою і різнобічною інформацією про неї; цілісне й системне бачення явищ (усередині себе й у зв'язку з іншими); проникнення з прихованої сутності явищ дійсності; перетворення й переоцінка раніше прийнятих ідей і рішень; сприйняття нових ідей; постановка принципово нових для суб'єкта чи його культури проблем; звільнення від оман і помилкової аргументації, від жорсткого контролю шаблонного мислення; використання оригінальних, інноваційних шляхів і способів рішення проблем.

Загальною основою для прояву пізнавального катарсису вчені вважають наявність в особистості особливої інтелектуальної установки, так званої «домінанти юності». Вона виражає, за словами О.О. Ухтомського, «готовність прийняти реальність такою, яка вона є, а не такою, як ми її упереджено хочемо розуміти і тлумачити на свій старий аршин» [4, 400-401].

Пізнавальний катарсис у внутрішньому плані характеризується своєрідною «трансформацією знань». «Мається таке поступове уявне заглиблення в знання, – говорив В.О. Сухомлинський, – у результаті якого учень щоразу, повертаючись до вивченого раніше бачить у фактах, явищах, закономірностях щось нове, розглядає, аналізує якісь нові сторони, риси, особливості фактів, явищ, закономірностей» [5, 53].

У гносеологічному плані катарсис пізнання виявляється в особливих операціях мислення. «У процесі мислення об'єкт включається в усе нові зв'язки й у силу цього виступає у все нових властивостях і якостях, що формуються у все

нових поняттях; з об'єкта, таким чином, як би «вичерпується» все новий зміст, він як би повертається зораз іншою своєю стороною, у ньому з'являються все нові властивості» [6, 55]. Таким чином, ускладнення розумових процесів і придбання нового змісту в знаннях про світ катарсично змінює позицію особистості у ставленні як до навколишньої дійсності, так і до самої себе (прояв почуття «інтелектуального достоїнства», поваги до своїх досягнень тощо).

Потреба в пізнавальному катарсисі формується в людині дуже рано й може супроводжувати все її життя, визначаючи її емоційно-ціннісне тло, вибір галузі діяльності, розвиток специфічних здібностей і глибину особистісних досягнень. Видатний учений Ч. Дарвін, згадуючи шкільні роки, писав у «Автобіографії», що він завжди «відчував гостре почуття задоволення», коли йому «ставали зрозумілими які-небудь складні питання чи предмети». Це задоволення, очевидно, і можна назвати пізнавальним катарсисом.

Передумови катарсису в навчально-пізнавальній діяльності забезпечуються багатьма факторами, завдяки яким особистість постійно відчуває себе «напередодні перемоги» (А.С. Макаренко), вкочається в створену педагогом «ситуацію успіху» (А.С. Белкін). Серед факторів «успіху» як каталізатора пізнавального катарсису виступають: проблемне, евристичне навчання; створення позитивного мікроклімату в класі; установлення гуманних відносин між учителями і школярами; участь у дискусіях і обговореннях; комплексне застосування відомих способів рішення навчальних задач; змагання з товаришами по класу і із самим собою; взаємне навчання і допомога відстаючим; зв'язок знань з життєвими планами й орієнтаціями школярів; демонстрація наукових відкриттів через долі їхніх авторів тощо.

Наприклад, катарсичний пізнавальний процес «запускається» педагогом за допомогою чіткого структурування певних елементів знання і встановлення спеціальних зв'язків між ними. Учитель націлює увагу учнів на пізнання точок торкання між фактами і явищами, ниток, якими ці факти і явища зв'язуються. «Готуючись, до уроку, – зізнавався В.О. Сухомлинський, – я завжди прагну продумати, осмислити саме ті точки дотику, ті нитки, де завдяки зчепленню думок розкривається щось нове, несподіване в змісті пізнання істини і закономірностей навколишнього світу» [5, 67].

Мова йде про виділення педагогом вузлових інтелектуальних елементів у цілісній структурі знання, що, з одного боку, тримають усю його конструкцію і виражають головний зміст, з іншого, – направляють мислення дітей на збагнення істини, на оволодіння уміннями творчої розумової діяльності. Процеси розуміння і, ширше, мислення завжди можна зробити контрольованими і керованими, якщо навчитися точно виділяти і правильно оперувати «пізнавальними вузловими формулами».

Пізнавальний катарсис багато в чому зв'язаний з характером мотивації навчальної діяльності школярів. Саме мотиви діяльності в першу чергу підносять особистість в інтелектуальному і моральному планах. Тому гарний педагог

завжди спочатку формує мотиви дитини, а потім ставить перед нею навчальні цілі. Як пише В.В. Давидов, «правильна організація навчальної діяльності полягає в тому, що вчитель, спираючись на потребу і готовність школярів до оволодіння теоретичними знаннями, уміє ставити перед ними на визначеному матеріалі навчальне завдання» [7, 85]. Пізнавальний катарсис, введений у педагогічний процес, активізує соціальну й індивідуальну творчість дітей, дозволяє поглибіше реалізувати гуманістичний потенціал духовної культури.

Катарсисна педагогіка будується на свідомому «закладанні» у навчально-виховний процес високої міри проблемності й конфліктності. Раціональне керування духовним становленням особистості передбачає послідовне використання проблемних і конфліктних ситуацій у виховних цілях. Здійснювати цю вимогу – значить свідомо будувати процес виховання на високому рівні трудності. А.В. Зосимовський виділяє еталонні види діяльності учнів за зазначеним критерієм: безконфліктні, малоконфліктні, середньоконфліктні та висококонтрактні. «Інтенсивність морально-вольового розвитку школярів багато в чому залежить від міри моральної конфліктності (моральної напруженості) виконуваної діяльності. При цьому міра конфліктності виступає як відношення кількості конфліктних моральних ситуацій різного ступеня складності (перший, другий і третій), що містяться в тій чи іншій діяльності, до тривалості їх протікання» [8, 188]. За логікою автора, складність діяльності дітей повинна постійно наростати від дошкільного до старшого шкільного віку. Мова йде про ускладнення катарсичної діяльності дітей, додамо ми.

Катарсисне навчання і виховання завжди виявляється важким для дитини. Однак ці труднощі мають творчий характер, оскільки перетворюють цілісну особистість докорінно, ускладнюючи одночасно і ситуацію її соціального розвитку. Як пише Ш.О. Амонашвілі, розвиток здійснюється в умовах функціонування фізичних і психологічних сил на грані граничних можливостей, і ця гранична грань створюється труднощами. Розвиток дитини грузинський педагог представляє у вигляді висхідної зигзагоподібної лінії. При цьому сходження йде від одних труднощів до інших як вузлових точок росту, що переструктурують особистість, закріплюють досягнуте й одночасно змушують людину прагнути до нових вершин [9, 53].

У такій формі виховання є постійним доросліпанням дитини. Завдання вчителя – перебороти певний опір вихованця, що прагне до стабільного і легкого світу. Домогтися цього можна, перетворивши необхідне з погляду педагогічного процесу в особистісно значиме для дитини.

Катарсична організація навчально-виховного процесу вимагає ретельної розробки вчителем спеціальної «педагогічної мелодії» кожного уроку чи виховної справи, навчального дня, тижня, чверті тощо. Педагогічна мелодія «буде звучати здебільшого в мажорній тональності, іноді в мінорній, не обійдеться і без мелодрам, але ця музика не повинна звучати в тональності імператива, пригону, нервозності, драматичності, бруталності» [10, 130].

У педагогічній мелодії уроку, що нагадує музичний твір, за словами П.О. Амонашвілі, повинна бути багата нюансировка за цілою низкою параметрів: зміна колективної й індивідуальної роботи, творчої і репродуктивної діяльності, внутрішньої і зовнішньої активності, самоконтролю і взаємної допомоги, швидкого і повільного темпу, інтимного і громадянського, тихого і гучного, ліричного і героїчного та ін. Через взаємодію цих факторів особистість і вводиться педагогом у стан духовного очищення, ускладнення й піднесення. Зміст катарсичної діяльності школярів визначається її специфічним предметом, об'єктивно представленим у соціальній дійсності. У якості такого предмета ми пропонуємо виділяти «катарсичну подію», що є одиницею виміру цієї діяльності, її детермінантою і фактором соціально-педагогічного керування.

Катарсичні події – це цілісні, завершені одиниці духовної і практичної діяльності людей (думки, почуття, дії тощо), що здійснюють істотний вплив на зміст їхнього життя, темпи і напрямки суспільного чи особистого розвитку і викликають очищення, ускладнення й піднесення їхнього внутрішнього світу. На нашу думку, вищим типом, найбільш зрілою формою катарсичних подій виступають так звані «біографічні події». Останнє поняття було запропоновано С.Л. Рубінштейном для характеристики «людського виміру « життя і його продуктивності. Біографічними подіями називаються вузлові моменти і поворотні пункти життєвого шляху індивіда, що ведуть до значних змін способу його життя на більш-менш тривалий період [11, 248].

Відповідно до соціально-психологічної концепції Б.Г. Апаньєва, біографічно значимі події відрізняють життєвий шлях саме «особистості», а не просто «індивіда». Образно кажучи, особистість завжди «молодша» за індивіда, і тільки вона має «життєвий шлях», фази якого «датуються історичними подіями, зміною способів виховання, змінами способу життя і системи відносин, сумою цінностей і життєвою програмою – цілями і сенсом життя, якими дана особистість володіє. Категорія «життєвого шляху» підкреслює не пасивну, реактивну присутність людини в бутті, а активне, багато в чому свідоме керування нею життєвими процесами на особистому і соціальному рівнях» [12, 67]. Можна припустити, що тільки людина, здатна до переживання катарсичного змісту життя, може бути названа справжньою особистістю.

Доленосними, а отже, катарсисогенними подіями життя людини є далеко не всі. Н.А. Логінова запропонувала розрізняти життєві події трьох видів, що виражають різний ступінь активності в них особистості [13].

Перші – це події *навколишнього середовища*, що трактується автором як істотна, дискретна зміна в обставинах розвитку, що відбулася не з волі й ініціативи суб'єкта життя. Ці події найвищою мірою об'єктивні, однак їхнє значення розкривається у зв'язку з позицією, котру людина займає стосовно них.

Другі – події *поводження людини в навколишньому середовищі* (вчинки, дії практичного характеру, вчинені з ініціативи індивіда). Вчинки – найбільш активна форма діяльної участі і ставлення суб'єкта до життя, керування зовнішні-

ми обставинами і власним розвитком. Саме переутворюючи обставини життя самого індивіда, вчинки набувають якості катарсичних подій.

Треті – події *внутрішнього життя*, що складають духовну біографію людини (переживання, стосунки, думки, рішення). Специфіка цієї групи подій складається, з одного боку, у стимулюванні чи придушенні певних вчинків індивіда. З іншого боку, переживання, наприклад, мають самостійне значення, тому що викликають якісні зміни у свідомості, системі цінностей, напрямках розвитку особистості тощо.

Катарсис подій виражається через ставлення людини до предметного світу, до інших людей і до самої себе (С.Л. Рубінштейн). Однак ставлення це повинне бути вільним і відповідальним, тобто свідомим. Тільки завдяки так здійснюваному подіям життя людини набуває переважно перетворюючого, а не адаптивного способу реалізації його змісту. Якщо людина змушена просто підкорятися подіям, запропонованим їй «ззовні», то дуже рідко виникає ситуація справжнього духовного катарсису.

Моделювання катарсичних подій у навчально-виховному процесі формує оптимістичне світовідчуття, світорозуміння і світовідношення дитини. Тільки постійне чекання пізнавального катарсису створює «завтрашню радість» (А.С. Макаренко) учня, дозволяє йому перебороти труднощі навчання, знайти правильні орієнтири в безкрайньому інформаційному просторі. Навчити людину вчитися все життя – значить насамперед сформувати в неї потребу і здатність до пізнавального катарсису. Перетворившись у життєву установку, катарсис стане могутнім стимулом саморозвитку, самоосвіти й самовдосконалення особистості. Сучасна школа може і повинна бути катарсичною.

Розширення видів і збагачення змісту катарсичної діяльності складає головну умову формування ціннісної сфери особистості. Необхідно використовувати духовний потенціал катарсичних переживань у різних видах діяльності з метою нагромадження досвіду ціннісного ставлення до світу, властивого різним соціальним суб'єктам. Потреба і здатність до духовного катарсису робить людину принципово вихованою. На катарсичній основі можна будувати формування будь-яких якостей і сторін особистості, висуваючи до неї найвищі соціальні вимоги.

Література

1. Карпенко И.М. Катарсическая теория формирования духовной культуры учащейся молодежи // Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе: Материалы метод. семинара. – Вып. 1. – Луганск – Женева, 2000. – С. 127-142.
2. Карпенко И.М. Духовный катарсис – центральна проблема національного виховання // Слово і пісня Бориса Грінченка. Зошит третій. – Луганськ, 1996. – С. 25-31.
3. Замалеев А.Ф., Овчинникова Е.А. Еретика и ортодоксы: Очерки древнерусской духовности. – Л., 1991.